

Het jaarthema 2011 van de Banning Werkgemeenschap gaat over de spanning tussen individu en gemeenschap. Op 6 november wordt, eveneens in de Rode Hoed, de najaarsbijeenkomst gehouden over dit thema. Daarmee vervolgen we onze zoektocht naar morele uitgangspunten van onze samenleving.

Op de voorjaarsbijeenkomst op zaterdag 21 mei spraken Prof. Harry Kunneman van de Universiteit voor Humanistiek, oud-minister Hedy d'Ancona en Gerrit Jan van der Kolm, specialist levensbeschouwelijke zorg bij GGZ. Hun bijdragen worden hier, met het discussieverslag, in bewerkte vorm afgedrukt

Prof. Harry Kunneman vestigt hoop op 'Professional Society'

Van het dikke-ik naar een nieuwe vorm van rijkdom

Door Harry Kunneman

De tegenstelling tussen individu en gemeenschap is te simpel om de vraag die daaronder ligt op een goede manier te conceptualiseren. De moderne sociologie is gedomineerd geweest door een andere tegenstelling, namelijk Gesellschaft-Gemeinschaft. Het is opvallend dat uw jaarthema niet in dat teken staat maar in het teken van individu en gemeenschap. Daaraan zie je af dat de vermaatschappelijking bijna synoniem is geworden is met individualisering. Zie de ouderenzorg. Als je daar misstanden wilt bestrijden, dan zeggen we dat de autonomie van de bewoners moet worden versterkt. We zeggen niet: er moet een gemeenschap ontstaan in het verpleeg- of verzorgingshuis. Individualisering en vermaatschappelijking zijn elkaar gaan overlappen. Via de moderne technologie ben ik aangesloten als ik dat wil en ik zet mezelf af als ik dat wil. Dat is in een klassieke gemeenschap uitgesloten. Je bent deel van die gemeenschap en alleen daarin kun je het geluk en de saamhorigheid en een vorm van respect ontwikkelen.

Daarnaast zijn traditionele gemeenschapsbanden in hoge mate afgebrokkeld. De grote verhalen die die banden uitdrukten en zin gaven aan wat daarmee verbonden was, hebben het grootste deel van hun bindende kracht verloren. Het is opvallend dat die ont-

wikkeling door velen als positief werd beschouwd. Uw voorzitter zei zojuist ook: wij staan voor emancipatie, individuele vrijheid etc. Emancipatie en autonomie zijn de wapperende banieren waaronder een grote deel van het progressieve denken in de afgelopen tijd de vooruitgang gestalte heeft gegeven.

'Hoe autonomer we zijn, hoe armer ons leven'

Ik denk dat dat niet goed meer werkt. De bezorgdheid over individualisering en de versmalling van vermaatschappelijking tot individualisering neemt toe. De kern daarvan is de simpele constatering dat de vorm die individualisering in onze maatschappij aanneemt, simpelweg leidt tot het ondermijnen van solidariteit. Ik kom zelf uit de humanistische beweging die steeds zegt dat autonomie leidt tot meer solidariteit. Maar er is geen conceptueel noodzakelijke relatie tussen die twee. Versterking van autonomie leidt niet automatisch tot solidariteit. Als mensen zeggen: ik kies vanuit mijn autonomie voor solidariteit, dan is dat prachtig. Maar als mensen zeggen: ik kies vanuit mijn autonomie voor bergbeklimmen, Harley-Davidson rijden of bungy jumpen, dan is dat ook een keus die wij moeten respecteren. Dus solidariteit is een individuele keuze geworden. Het probleem is dat de morele lacu-

nes die daarmee ontstaan niet opgevuld kunnen worden door daar de klassieke gemeenschap in te pluggen. De klassieke gemeenschapsvormen zijn veel te zwak om de aantrekkingskracht van individualisering te weerstaan. Dat is mijn diagnose.

We kunnen niet goed vooruit in het versterken van individualisering en vrijheid en autonomie, want dan verliezen we de solidariteit en we kunnen niet goed achteruit omdat we die solidariteit niet kunnen herstellen door terug te gaan naar oude gemeenschapsbanden. Dat is de deadlock waarin wij vastzitten en dat verklaart voor een groot deel de verwarring binnen de sociaal-democratie. Anders gezegd: we bereiken de grenzen van wat ik de economie van het dikke-ik noem, maar we hebben geen duidelijk alternatief dat in staat zou zijn om de grote aantrekkingskracht van consumptieve autonomie en van de toename van rijkdom te weerstaan. Dat is een groot probleem. Want zo'n alternatief wordt steeds noodzakelijker in het licht van de ecologische destructie die verbonden is met de verbreiding van de economie van het dikke-ik over onze aardbol.

De economie van het dikke-ik

Die economie van het dikke-ik heeft drie hoofdkenmerken. Zingeving staat er in het licht van wat ik noem de consumptieve economie. Je moet om gelukkig te zijn zeker weten dat je materiële rijkdom zal toenemen en dat jij kunt beslissen over de besteding ervan. Als politieke partij pleeg je in ons land zelfmoord door te zeggen: laat economische groei maar zitten.

Het tweede kenmerk: om autonoom te kunnen zijn, moet je wel presteren. Je moet bewijzen dat je nuttig bent voor de toename van materiële rijkdom, dat je jezelf ontwikkelt, dat je diploma's haalt, dat je je bijdrage aan economie en bestuur blijft optimaliseren en dat je blijft concurreren. Presteren en concurreren is het tweede kenmerk van het dikke-ik.

Onze morele constellatie is zo geworden, en dat is het derde kenmerk, dat we zeggen: we moeten iedereen z'n morele tunnelvisie gunnen. Dat is dat ik door mijn morele bril alleen mijn

eigen ontplooiing en mijn eigen individuele levensproject zie. En als ik anderen daar een plek in wil geven, dan mag dat, dan heb ik die vrijheid, maar als ik die eruit wil gooien, kan dat ook. Ik kan scheiden, ik kan mijn vrienden overboord zetten, ik kan een andere baan zoeken, ik kan jobhoppen, ik kan emigreren, ik ben aan niemand anders verantwoording schuldig dan aan mijzelf. Ik heb hier grote discussies over met mijn collega Joep Dohmen die een prachtig boek heeft geschreven over levenskunst, en die zegt: het is de hoogste morele plicht van ons individuen om na te gaan wat in ons leven voor onszelf maatgevend is wat voor ons aan het eind van die tunnel de morele bepalende waarden zijn. Dan maken we van ons leven een kunstwerk. En vervolgens zegt hij: en daar hebben we anderen bij nodig. Maar als iemand anders zegt: mijn levenskunst is Harley-Davidson rijden en daar heb ik helemaal niemand voor nodig kan Joep niet zeggen: maar dat is geen levenskunst. Want afgesproken is dat levenskunst morele solidariteit impliceert. En dan zegt die Harley-Davidsonrijder: in jouw boekje over levenskunst staat toch dat het individu autonoom moet bepalen wat voor hem de doorslaggevende waarden zijn? Hier zitten we bij de kern van het probleem. Dat is dat autonomie zelf niet verwijst naar solidariteit. Wij doen wel net alsof, maar dat is niet zo. Dat is mijn kritische bijdrage aan de discussie van vandaag.

Morele tekorten? Meer controle!

De waarden die samengaan met het traditionele idee van gemeenschappelijkheid, zoals solidariteit en verbondenheid, eenheid en geborgenheid, die waarden zijn gewoon niet sterk genoeg om de aantrekkingskracht van de economie van het dikke-ik te weerstaan. Daar moeten we onszelf geen fabeltjes over vertellen. Alle vormen van moreel appel in naam van waarden als fatsoen, solidariteit en rechtvaardigheid ketsen af op de dikke huid van het dikke-ik. Het is heel opvallend dat bijna alle maatregelen die overheden, organisaties en zelfs sommige gemeenschappen nemen om de morele tekorten van de dikke-ik economie te compenseren, in het teken staan van controle. We gaan meer toezichtorganen inrichten, meer controlemogelijkheden ►

Kunnemans verhaal samengevat: Meer vrijheid en autonomie betekent minder solidariteit

Het idee dat het versterken van de autonomie van mensen leidt tot meer solidariteit is niet alleen een illusie, meer vrijheid en autonomie leiden tot minder solidariteit.

Vrije mensen kunnen wel kiezen voor solidariteit, maar ook voor iets anders. Er ontstaan morele lacunes. Klassieke gemeenschapsvormen zijn te zwak, ze kunnen de aantrekkingskracht van de individualisering niet weerstaan.

Hoe autonomer we zijn, hoe armer ons leven, zegt Kunneman. Hij haalt de Amerikaanse feministische filosofe Judith Butler aan die zegt dat autonomie welis-

waar politiek nodig is om je rechten als burger ten opzichte van de staat op te eisen, maar dat het een slechte beschrijving is om te begrijpen wie we als mens

zijn. Wij zijn helemaal geen afzonderlijke mensen, we zijn verward in het leven van de ander.

Het overgangsgebied tussen gemeenschap en individu noemt hij de 'Professional Society'. Dat zijn de organisaties waarvan wij ons bedienen: scholen, de zorg, bedrijven, gemeentes. Daar werken mensen samen; niet zozeer vanuit een gedeeld zingevingskader, maar vanuit een inzet voor die organisatie.

Daar ontdekken mensen dat presteren, concurreren en belonen een doodlopende weg is. Organisaties blijven vitaal door motivatie, betrokkenheid, presentie, solidariteit, zorg, aandacht. Dat zijn de culturele en morele hulpbronnen om goed te kunnen organiseren, om tot een nieuwe vorm van rijkdom te komen. Mensen verbinden zich in de professional society met elkaar omdat ze samen iets doen wat betekenisvol is, omdat ze samen iets uit hun handen laten komen dat deugt en deugd doet.

creëren. Neem het HBO. Dat is totaal in de dikke-ik dynamiek meegegaan. Dat heeft geleid tot kwaliteitsverliezen, motivatieverlies bij docenten, gebrek aan samenwerking. Wat er nog gemeenschappelijk was is in hoge mate ondermijnd. En wat doet de regering om dat te compenseren? Meer controle, tot in de klas. Dat is heel interessant. Als we een moreel tekort zien dan zetten we een van de kernhulpbronnen van de economie van het dikke-ik in, namelijk toezicht en technische controle om dat morele tekort te keren. We weten allemaal dat dat niet gaat helpen. Het dikke-ik is gewend om gecontroleerd te worden en daarmee heel slim om te gaan. Dat is typerend voor de kapitalistische economie: hoe kan ik zo leep mogelijk omgaan met wettelijke kaders niet omdat ik die moreel onderschrijf, maar omdat ik daarbinnen mijn winst kan maximaliseren.

‘Ik kon het begrip autonomie nog niet overboord gooien. Nu wel. Ik heb die stap genomen en mij helpt dat in ieder geval enorm’

Daarom ben ik de afgelopen jaren tot de conclusie gekomen dat de tegenstelling individu-gemeenschap ons niet echt verder helpt. Wat we nodig hebben is een andere conceptualisering van de problemen, een andere visie op onze toekomst. Of anders gezegd: het dikke-ik begrenzen in naam van morele waarden lukt niet. Daar wordt het dikke-ik alleen maar boos van. Die zegt dan: rot op, van m'n rug af. Ik heb recht om mijn leven in te richten zoals ik wil. Ons dilemma is dat we dat eigenlijk ook vinden.

Recht op een rijk leven; andere invulling van rijkdom

Het enige wat ons in die situatie verder kan helpen is een vorm van rijkdom ontwikkelen die nog aantrekkelijker is dan de rijkdom van het dikke-ik. Dus niet vanuit de begrenzing, niet vanuit de controle, niet vanuit de moraliteit die zegt: gij moet. Maar vanuit de gedachte dat mensen recht hebben op een rijk leven en samen in staat zijn dat te ontwikkelen. Vanuit de gedachte dat wat we nu rijk noemen betrekkelijk armoedig is, dat dat een beperkt deel van onze menselijke vermogens aanspreekt. De uitdaging van de sociaal-democratie en van de religieuze en levensbeschouwelijk tradities is om een andere invulling aan rijkdom te geven, een die nog lekkerder is dan het dikke-ik. Die andere vorm van rijkdom noem ik relationele rijkdom.

Het goede nieuws is dat het dikke-ik niet gelukkig is. Het is misschien de tragiek van de sociaal-democratie dat veel mensen lang oprecht hebben kunnen geloven dat toename van politieke vrijheid en van materiële rijkdom ons inderdaad gelukkiger zou maken. Goed dat we het hebben geprobeerd, hartstikke mooi, maar nu moeten we werken aan een andere invulling van wat een rijk leven is. Het is interessant dat de Banning Werkgemeenschap bezig is met zingeving, dat u erkent dat dit te maken heeft met religie en levensbeschouwing, met filosofie en spiritualiteit. Maar die moeten we dan wel in de dynamiek van het dikke-ik krijgen, in organisaties, in professioneel handelen, in besturen. Als dat daarbuiten blijft, als dat beperkt blijft tot mooie gesprekken tussen welwillende mensen, gaat dat niet echt helpen.

Tussengebied tussen autonomie gemeenschap

Ik wil proberen om de tegenstelling tussen individu en gemeenschap in beweging te brengen door een groot gebied daartussen te onderscheiden: een overgangsgebied tussen individualisering en autonomie en vrijheid en gemeenschappelijkheid. Dat over-

gangsgebied noem ik professional society.

Om zowel het autonomiebegrip als het gemeenschapsbegrip naar dat middengebied toe te trekken, moeten we ze van hun absolute karakter ontdoen. De eerste stap is dat moderne autonomiebegrip te deconstrueren. Dat blijkt op de een of andere manier heilig voor humanisten en voor sociaal-democraten. Autonomie, mensenrechten, emancipatie; dat is de wierook van de sociaal-democratie. In mijn boek ‘Voorbij het dikke-ik’ heb ik geschreven over dikke autonomie en diepe autonomie omdat ik probeerde een andere invulling van autonomie te geven. Ik kon het begrip nog niet overboord gooien. Nu wel. Ik heb die stap genomen en mij helpt dat in ieder geval enorm.

We zijn verwickeld in het leven van de ander

Een belangrijke inspiratiebron daarvoor is de feministische filosoof Judith Butler die in haar boek Precarious Live een overtuigende analyse van autonomie heeft gegeven. Probleem is, zegt ze, dat we in politiek opzicht het begrip autonomie keihard nodig hebben. Ze is zelf lesbienne en actief voorvechtster van de gay-beweging in Amerika. In de strijd tegen discriminatie zijn autonomie, vrijheid en mensenrechten nodig om je burgerrechten te kunnen opeisen. Dus in politiek opzicht is dat begrip keihard nodig. Maar, zegt ze, het is een diep misverstand autonomie als een goede beschrijving op te vatten voor wie wij als mensen zijn in relationeel opzicht. We zijn vaders en moeders, zonen en dochters, vrienden en minnaars. Daar is autonomie een volkomen niet passend begrip voor.

Met name de rouw en het verlangen confronteren ons daarmee. Als we iemand verliezen van wie we heel diep hielden, met wie diep verbonden waren, zijn we een stuk van onszelf kwijt. Dan merken we dat we niet die autonome onafhankelijke persoon waren, maar dat een stuk van onszelf in die ander zat en dat dat weg is. Mensen zijn verwickeld in elkaar, ze zijn als het ware gedistribueerd over een netwerk. Ze zijn helemaal niet die afzonderlijke mensen. Dat merken we ook als we heel diep naar iemand verlangen en ook als we iemand heel diep haten. Als we erotisch en liefdevol bij iemand betrokken zijn denken we de hele tijd aan die persoon. We verlangen bij hem of haar te zijn, willen hem aanraken, voelen, ruiken. Als hij er niet is zijn we ‘onszelf niet’. Dus in plaats van die autonome persoon, zegt Judith Butler, kunnen we beter nadenken over onszelf als verwickeld in het leven van de ander. Dat betekent, zegt ze, dat we daarmee ook onze relationele kwetsbaarheid accepteren.

We zijn de schrijvers van ons leven, niet de wetgever

Dan krijg je een ander begrip van waar het in het leven om gaat. Dat duid ik aan met autografie. We zijn niet de wetgever van ons leven, maar de schrijvers van ons leven. Daarmee zit je meteen in een relationeel kader. Je schrijft je eigen leven wel, maar dat verhaal zit in een hele keten van verhalen. Ik kom op de wereld en ik kom verhalen tegen over mannen en vrouwen, over Nederlanders zijn, over blank zijn, over humanist zijn of christen. Ik word in die verhalen ingeschreven en anderen schrijven mijn levensverhaal mee. Ik praat met vrienden om het verhaal rijker te maken en ik schrijf mee aan het verhaal van anderen. We gaan over onszelf nadenken en zien onder ogen dat we ons leven niet controleren. Trage vragen maken daar een inherent deel van uit. In de confrontaties met eindigheid, met: ik wilde mijn levensverhaal zo verder schrijven en dat wordt nu geblokkeerd want ik word ziek, mijn partner overlijdt, mijn kind gaat aan de drugs en komt in de gevangenis. Of ik had een baan die ik geweldig belangrijk vond maar mijn bedrijf gaat failliet en ik kom op straat te staan. Ik ben 62 en het is nu afgelopen met mijn werkzame

leven. Mijn verhaal wordt onderbroken en je bent niet meer in staat om een nieuw verhaal te beginnen, maar met dat stukje moet je verder.

Ik vind het ook heel pijnlijk dat in de ouderenzorg de eigen regie inmiddels het hosanna is. Dat is diepe misleiding, want een regisseur kiest een toneelstuk uit en gaat daar een mooie opvoering van maken. Maar mensen die in een verpleeghuis zitten, hebben dat toneelstuk absoluut niet uitgekozen. Die zitten in een rot-script dat we moeten uitvoeren. Die zijn weg van huis en veel van hun vrienden en familieleden zijn dood. Anderen om hen heen gaan ook dood en dan geven wij hen de eigen regie: ga dat toneelstuk maar even regisseren. Dat is dus een misverstand.

‘Motivatie, betrokkenheid, presentie, solidariteit, zorg, aandacht. Dat zijn onze culturele en morele hulpbronnen om te organiseren’

Niks eigen regie. Je zit in een toneelstuk dat tot op grote hoogte aan je wordt opgedrongen. De vraag is wel wat mijn invloed op die tekst is en wat ik moet doen om die tekst rijker te maken, maar ik beheers die tekst niet. Dat doen anderen in hoge mate. De kern van wat ik hierover naar voren wil brengen is de gedachte van Butler, sterk geformuleerd: hoe autonomer we zijn, hoe armer ons leven. Dat is een provocerende stelling. De autonomie van vrijheid, het je terugtrekken uit het leven van anderen en uit de verwikkeling in het leven van anderen, het je vrijwaren van vragen van eindigheid en kwetsbaarheid; daarmee perk je de mogelijkheid heel erg in om te leren en om diepe verbindingen met anderen aan te gaan.

In de omgang met de trage vragen, in de zelfexploratie die daarin plaats kan vinden en in de verbinding met de realiteiten van het leven, daar ontstaan ook intieme relaties met anderen. Door confrontaties met eindigheid kan ik narcistische constructies over mezelf loslaten en eerlijker worden. Dat is een bron van zingeving die juist niet naar autonomie en naar vrijheid wijst, maar naar trage vragen en leerprocessen.

Andere vormen van verbinding tussen mensen

Ik heb nu geprobeerd het begrip individuele vrijheid in beweging te brengen en wil nu datzelfde doen met het begrip gemeenschap. Gemeenschappen horen bij de civil society. Dat zijn ge-

meenschappen van gelovigen, van politiek geëngageerden, van -actiegroepen die hun visie op een goed leven naar voren brengen in het publieke debat. Hun primaire horizon is de staat en de wetgeving om de morele inspiratie in een meer rechtvaardige samenleving om te zetten. Dat politieke vooruitgangsperspectief, waarin we veronderstellen dat de civil society de belangrijkste hulpbron voor emancipatie en vooruitgang is, werkt niet goed meer. Er zijn inmiddels veel andere vormen van verbinding tussen mensen ontstaan die niet aan het gemeenschapsmodel voldoen. Dat is de georganiseerde maatschappij van de kinderdagverblijven, de basisschool, de peuterzorg, de huisarts, de sociale dienst, de gemeente, het bedrijf waar je werkt. Organisaties waar mensen met elkaar samenleven en samenwerken en diensten produceren en afnemen. Niet vanuit een gemeenschap, niet vanuit een gedeeld verhaal of een gedeeld zingevingskader, maar in de eerste plaats vanuit de inzet van de organisatie in kwestie. Daar komen we ook de professionals tegen die een groot deel van ons leven mede vormgeven. Leraren, artsen, verpleegkundigen, psychologen, leidinggevendenden, technologen, marketingmensen, verzekeraars. Naast de privérelaties gaan mensen primair met elkaar om in organisatorische contexten die beheerst worden door professionele kennis en gericht zijn op adequaat en efficiënt resultaat.

Dienend en spiritueel leiderschap

Wat ik nu interessant vind is dat de grenzen van de economie van het dikke-ik niet alleen zichtbaar worden in mensen die zeggen dat ze daar niet gelukkig van worden, maar ook heel sterk in organisaties. Al een jaar of vijftien breekt het besef door dat organisaties niet floreren door te presteren, te concurreren en te belonen. Dat loopt vast, dat loopt uit de hand. We hebben andere vormen van verbinden nodig in organisaties. Motivatie, betrokkenheid, presentie, solidariteit, zorg, aandacht. Dat zijn de culturele en morele hulpbronnen om goed te kunnen organiseren. En daar doemt voor mij dus een ander perspectief op. Het interessante is dat juist die hulpbronnen die nu in de organisatie-theorie centraal gesteld worden, zoals dienend en spiritueel leiderschap, horizontale verbindingen, co-creatie, dat die dwars staan op de autonomiegedachte. Mensen verbinden zich met elkaar omdat ze samen iets doen wat betekenisvol is.

Daar heb ik mijn hoop op gesteld. De verschuiving van autonomie naar autografie, een ander beeld van rijkdom, de morele betrokkenheid tussen mensen die kan ontstaan uit het samen iets uit je handen laten komen dat deugt en deugd doet. Dat heeft een diep zingevingspotentieel. Ik ben een uiterst bevoorrecht mens in dit opzicht. Lesgeven op een manier dat studenten in beweging komen en ik ook geïnspireerd raak, is een gelukservaring. En dan ben ik niet autonoom, want het is uiterst afhankelijk van wat die studenten doen en teruggeven. Of neem mensen in de zorg: de meesten worden gemotiveerd door het feit dat ze betekenisvol zijn voor een ander en de ander zegt: daar knap ik van op. Heel veel mensen in de zorg, in onderwijs, in het sociaal werk, in de politiek ervaren dat als ze met die trage vragen bezig zijn.

Ik kom op heel veel plekken in georganiseerd Nederland. Bij de politie, bij de belastingdienst, in het sociaal werk, bij bedrijven, in het onderwijs. Ik zie daar mensen op zoek naar andere vormen van verbinding vanuit het morele hart van het werk wat ze aan het doen zijn. Daarin ben je jezelf, daarin ontwikkel je jezelf door iets met anderen samen te doen dat deugt en dat deugd doet.

Hedy d'Ancona verdedigt jaren zestig en zeventig

Niet somberen over verlies aan solidariteit

Door Hedy d'Ancona

Ik herken een deel van de diagnose. Inderdaad dreigt individualisering te ver door te schieten, maar het krijgt nu de schuld van wel heel veel. De rechterkant van de politiek en zeker de extreem rechterkant spreekt ons dagelijks aan op wat wij hebben misdaan in de jaren zestig en zeventig. Daar is de ellende begonnen met de autonomie van mensen en met het idee dat zelfontplooiing zo belangrijk zou zijn. Daar is het onbeschofte gedrag, de verloederding en de verslonzing in de mensen gaan zitten. Nou, daar geloof ik helemaal niets van, integendeel.

De verzuilde samenleving bood veel steun aan mensen voor wat zich buiten de privékring afspeelde. De rooie of de katholieke zuil waren een brug naar wat daar nog weer buiten lag, naar de samenleving als geheel. Toen eind jaren zestig de feministische beweging begon, borduurden we voort op de gedachte dat er tussen het individu en de samenleving als geheel nog een soort tussenveld was. Wij verbonden die dingen. De feministische beweging was er niet alleen om achterstand te laten verdwijnen die vrouwen hadden op mannen. Het ging er ons in de eerste plaats om de samenleving zo te veranderen dat mannen en vrouwen samen die samenleving zouden sturen en besturen. Belangrijkste instrument daarvoor vonden wij de vijfjarige werkdag voor iedereen, zodat zowel mannen als vrouwen zich konden laven aan de privésfeer en daarnaast tijd zouden overhouden om zich met allerlei andere zaken bezig te houden, zoals het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk. De slogan was: het persoonlijke is politiek omdat wij ook wel zagen dat voor het veranderen van de samenleving investeringen op het hoogste niveau nodig waren. Legalisering van abortus, om maar een belangrijk instrument voor de bevrijding van vrouwen te noemen, ja dat regel je

niet aan de keukentafel, laat staan algehele verkorting van de werktijd.

Een stimulerende tijd

We deden die voorstellen in een vrij ongunstige tijd. Want we wilden vrouwen economisch zelfstandig maken en het was een tijd van grote werkloosheid. Dus het was slim dat we dachten dat iedereen wel zou kunnen werken, maar dan korter. We waren daarin heel succesvol, want dat idee werd door de beginselprogramma commissie van de PvdA in de jaren zeventig overgenomen. En daar zaten toch niet alleen maar radicale feministen in, maar ook manvolk als Harry de Lange en Ed van Thijn. Die hadden op dit gebied nooit echt met het vaandel gelopen. Er is later veel naar voorhoofden geweest vanwege nationalisatie van de grond en het verzekeringswezen in dat beginselprogramma. Het heeft ook niet echt gediend om tot realisering van dat alles te komen, laten we daar maar eerlijk over zijn. Maar het was een stimulerende tijd. Het verwoordde een samenleving waarvan wij dachten: die is interessant om in te leven. En ik moet zeggen dat de partij best aantrekkelijk was en we hadden goede verkiezingsuitslagen in die tijd. Onze ideeën spraken heel veel mensen aan. Maar het is er niet van gekomen en we tobben nog steeds een eind weg. De discussie over de verdeling van zorg en arbeid bijvoorbeeld gaat maar door.

De kring van je naasten het belangrijkste

Toch is het niet waar dat we doorgesloten individualisten zijn. Dat de primaire kring van mensen die je vertrouwt, je familie, je vrienden, dat die het belangrijkste is in ons leven, dat hoeven niet uit te vinden. Het is best goed om, zoals Judith Butler doet, dit

met mooie woorden nog eens op het schild te heffen, maar daarvoor hoeven we niet te veranderen. Voor ieder mens is, wanneer hij daarover beschikt, de kring van naasten nog steeds het belangrijkste in het leven. Dat zie je ook in de gezinsmonitor van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Mensen zijn actief in allerlei verbanden. Ik ben daar niet negatief over. Het verenigingsleven in Nederland is enorm ontwikkeld. Je weet niet wat je leest als je ziet hoeveel mensen in hun vrije tijd bezig zijn met beeldende kunst of muziek. Ook clubs die zich met ontwikkelingssamenwerking bezighouden en waar overheidssubsidie krachtig wordt teruggedraaid, zien in deze tijd het aantal leden en vrijwillige bijdragen toenemen. Ik wil sterk relativeren dat het hopeloos zou zijn met de solidariteit buiten je eigen kring.

Mensen zijn continu in contact met anderen

Ik denk wel dat er iets nieuws aan de gang is, en dat zie je aan de Arabische lente. Dat is de communicatie tussen mensen. Daar is een waanzinnige behoefte aan. Niet zozeer aan autonomie. Ik denk dat mensen veel minder autonoom zijn dan ikzelf was voordat de individualiseringsgolf toesloeg. Mensen zijn continue in contact met anderen. Niemand heeft voorzien hoe de techno-

logische middelen worden ingezet bij de demonstraties in het Midden- Oosten en Noord-Afrika. Al die interessante denktanks over de hele wereld hebben onderschat hoe groot die netwerken over de wereld zijn.

Ik denk ook dat de mensen behoefte hebben aan emoties en collectief hun emoties uiten. Als een mens wordt overreden of uit een raam valt, zie je bergen bloemen, beertjes, lichtjes. Er is een enorme behoefte om collectieve vreugde en collectieve droefheid manifest te maken.

Ik ben dus niet somber als Kunneman over het verlies aan solidariteit en gemeenschapszin, al ben ik veel te nieuwsgierig om niet met hem diep na te denken over alles wat in zijn betoog hiervoor aan mogelijkheden is geschetst. Ik denk wel dat de instrumenten waarmee je solidariteit realiseert vernieuwd moeten worden, gebruikmakend van de behoefte van mensen om emoties op een verstandige manier vorm te geven. Ik ben tegelijk wel somber dat we, als je hier en overal elders in de wereld voortgaat op de weg van het dikke-ik, onze eigen ondergang tegemoet gaan. Wat dat betreft maak ik me niet voor mezelf behoorlijk ongerust, maar voor mijn kleinkinderen en hun kinderen.

Gerrit Jan van der Kolm: radicale pluriformiteit

Achter het populisme zit het verlangen naar verloren gegane gemeenschap

Door Gerrit Jan van der Kolm

Het valt me ook op dat in vragen die wij toegestuurd kregen woorden als gemeenschap en autonomie nog steeds als heel massieve begrippen worden gebruikt. Ik denk dat we daarvan af moeten. Als je het woord gemeenschap in de mond neemt zit het altijd vol met romantiek, met nostalgisch terugverlangen. Het verhaal van de modernisering laat zich lezen als het verhaal van verlies van gemeenschap. Er is geen eenheid meer. We leven in een tijd van radicale pluriformiteit. In de psychiatrie kun je het individu zelfs geen individu noemen, want daar komen mensen die hun eenheid in hun ik-beleving kwijt zijn.

Het ongemeenschappelijke is gemeenschappelijk

Individualisering is ook niet het laatste station. Dat is de radicale pluriformiteit waarin we bestaan en dat moeten we serieus nemen. We moeten niet denken dat we nog algemene morele waarden en normen zouden kunnen formuleren die voor de hele gemeenschap gelden. Ik geloof alleen maar in het voortgaand gesprek tussen de verschillende groepen in de samenleving en ik geloof in dat gesprek om te voorkomen dat het oorlog wordt. In een situatie waarin het ongemeenschappelijke gemeenschappelijk is geworden, hoop ik op het verlangen dat met ons menszijn is ingegeven om ergens bij te horen. Ik zie als een van de grootste problemen van de spanningen in onze samenleving dat we ons nog zo slecht kunnen identificeren met iets waar we bij horen, maar het verlangen is er wel. Er zit in elk mens een diep verlangen naar interactiviteit, dat ben ik eens met Kunneman. Ik denk dat ook achter het dikke-ik een diep verlangen zit naar interactiviteit.

Juist het ontbreken van gemeenschap leidt tot de heftige maat-

schappelijke discussies. En ook tot radicalisering, want juist het je willen afsluiten in een gesloten radicale gemeenschap is een uiting van hoe weinig gemeenschappelijks er is. Ik denk dat achter het populisme geen individualisering zit, maar juist het verlangen naar verloren gegane gemeenschap. Een verlangen naar gemeenschappelijke normen en waarden van het eigen volk.

Wat mensen doen in dat verlangen naar gemeenschap? Ze interpreteren allerlei netwerken waarin ze zitten als gemeenschap. Mijn hoop is er op gericht dat we de diversiteit in de samenleving serieus nemen, dat we die diversiteit kunnen zien als opkomende gemeenschappen. Ik ben actief bezig in een achterstandswijk. Het samenkomen van mensen met hele verschillende achtergronden, heel verschillende culturen en verschillende posities in de samenleving betekent juist een proces van gemeenschapsvorming.

In de radicale pluriformiteit moeten we het hebben van onwaarschijnlijk coalities. In Egypte bijvoorbeeld zien we onwaarschijnlijke coalities tussen de moslimbroederschap en moderniseringsdenkers. Maar we moeten niet denken dat die heel stabiel zijn. Dit soort bewegingen kunnen op niets uitlopen maar ze nemen de pluriformiteit serieus en willen niet terug naar een verloren gegane gemeenschap, maar willen juist vooruit in het accepteren van de radicale diversiteit.

Geïnspireerd door de oude Paulus die de kerk omschreef als een gemeenschap van Grieken en joden, vrijen en slaven, mannen en vrouwen, oftewel als een gemeenschap, als een plek in de maatschappij waar het zeer doet de tegenstellingen op te heffen, daar is de christelijke gemeenschap. En daar moeten we het van hebben in de tegenstelling individu gemeenschap.

Uit de discussie met de inleiders:

‘Partijen en kerken zijn niet meer de centrale veranderplekken in onze samenleving’

Marleen Barth: ‘Is de toegenomen autonomie van mensen geen illusie? Ik voel me enorm vrij, maar de waarheid is dat ik afhankelijker ben dan ooit. Ik verbouw mijn eigen eten niet, ik zorg niet voor mijn eigen schoon water, ik maak niet eens mijn eigen huis schoon. Mijn moeder was misschien veel autonomer dan ik. Die deed haar eigen was, naaide zelf de kleren. Zouden we niet het lef moeten hebben om tegen die Harley-Davidson rijders te zeggen: jullie leven in een illusie. Want jullie zijn van veel meer mensen afhankelijk dan van die ene monteur die je motor onderhoudt.’

Leerzame wrijving

Harry Kunneman: ‘Als je iemand boos wil maken moet je zeggen dat hij in een illusie leeft. Natuurlijk is het zo dat rechtse rakkers gewoon niet begrijpen hoezeer hun vrijheid van meningsuiting bevochten is door wat we in de jaren zestig en zeventig gedaan hebben. Nu mag alles gezegd

worden; dat is het resultaat van emancipatie. De sociaal-democratie realiseert zich dat we niet kunnen zeggen: 25 procent van de Nederlanders is dom en extreem rechts en die moeten wij eigenlijk opvoeden tot echte burgers. Nee, wij kunnen er niet boven gaan staan. Als we daarboven gaan staan doen we hetzelfde als zij. Wij moeten daar een ander soort verhouding mee ontwikkelen. Ik gebruik daarvoor het woord leerzame wrijving. Het doet pijn, dat mensen zulke domme dingen denken. Ik kan niet zeggen: ik heb gelijk en jij leeft in de illusie. Dat gaat niet werken.’

Voldoende tegenwicht?

Herman Noordegraaf: ‘Ik kan me goed vinden in de analyse van Kunneman. Maar ik zit met de klassieke vraag van de sociaal-democratie: hoe temmen wij het beest van het kapitalisme? In klassiek Marxistische termen richt Kunneman zich met zijn pleidooi voor een andere rijkdom op de bovenbouw, terwijl het kapitalisme

ons dwingt tot voortdurende groei, tot steeds meer en meer. Daarin is het uiterst succesvol. Geen enkel ander economisch systeem heeft zo’n welvaarts groei bevorderd als het kapitalisme. Wel met de ongelijke verdeling en met het ecologische vraagstuk. Mijn vraag is of een ander concept van rijkdom en Kunnemans idee van een professional society voldoende zijn om tegenwicht te bieden tegen die kolossale dynamiek van het kapitalistische systeem.’

Verbonden met de economie

Kunneman: ‘We moeten inderdaad constateren dat de economische dynamiek sterker is dan het regelvermogen van de staat om, in termen van de Franse revolutie, broederschap tot stand te brengen. De broederschap moet uit andere bronnen komen. De kern van mijn verhaal is dat de civil society wel van belang is voor het tot stand brengen van broederschap, maar daarvoor niet genoeg is. Dat is omdat de civil society niet verbonden is met de economie. Vandaar dat ik mijn hoop vestig op normatieve professionalisering van de professional society. Want die is wel onderdeel van de economie.’

De morele kern van verzekeren

Ik was op een cursus voor mensen van een grote verzekeraar die in de nesten zit, want ze hebben tien jaar lang mensen bestolen. Die cursisten waren daar niet blij mee. Een van die mensen vertelde bijvoorbeeld dat hij op zondagochtend op het hockeyveld voor zakkenvuller werd uitgemaakt. In die cursus kwam ten slotte naar voren dat men terug moest naar de morele kern van verzekeren, namelijk een potje maken om mensen die pech hebben te compenseren. De professionals realiseerden zich dat ze van de focus op steeds meer geld verdienen niet opknapten, maar bovendien dat het economisch niet goed meer werkt.

Normatieve professionaliteit

Daar komt een andere vorm van economisch denken uit voort. Niet meer gigantische rendementen beloven, maar langdurig een redelijk rendement nastreven en dingen doen die fatsoenlijk zijn. Dat vind ik heel spannend. Daar is niet de staat actief met sancties en regelingen, maar daar wordt binnen het economisch systeem een normatieve professionele organisatie ontwikkeld.’

Grenzen?

Noordegraaf: ‘Is daar geen grens aan? Want onze maatschappij staat in competi-

tie met andere maatschappijen en moet waarschijnlijk groeien.'

Verantwoord ondernemen

Kunneman: 'Mijn inschatting is dat de ecologische problematiek eenzelfde soort impuls kan zijn voor grote ondernemingen om te zeggen: wij kunnen het onbeperkte groeimodel niet volgen. Wij doen hier onderzoek naar en dat is erg bemoedigend. De beweging van het Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO Nederland) is een vitale beweging. Die zegt: wij werken anders samen. Wij zijn nu gemotiveerd, wij gaan voor wat betekenisvol is en niet alleen maar om geld te verdienen.'

Partij van de professionals

Kees Waagmeester: U bepleit eigenlijk een andere visie op arbeid. Wat betekent dit voor de Partij van de Arbeid?

Kunneman: 'Partij van de professionals, zou ik zeggen. Want grof gezegd: aan de onderkant van de samenleving is de onrechtvaardigheidservaring zo groot dat daar geen politieke verandering in zit en aan de bovenkant van de samenleving is de corruptie zo groot dat daar ook geen verandering in zit. Het veranderingspotentieel in onze maatschappij zit in de middengroepen.'

'Ik ben de marktwerking'

Een reflex van het oude linkse denken is dat we de marktwerking eigenlijk buiten onszelf zetten: zij zijn het die het doen. De eigenlijke omslag is dat we zeggen: ik ben de marktwerking. Ik ben zelf de regelzucht in mijn leven. En dat we ons afvragen hoe ik in mijn eigen leven hulpbronnen kan aanboren die mij helpen om daar anders mee om te gaan.

Het gaat om een vorm van re-politisering die niet direct naar politieke partijen verwijst, maar naar het middengebied van de professional society. Volgens mij is de toekomst van de PvdA niet om te proberen weer meer aanhang voor de partij te krijgen, want de partij is niet de centrale veranderplek van de samenleving. Datzelfde gaat op voor kerken. De opgave is verbindingen te leggen in een veel horizontalere dynamiek, in complexere netwerken waar bezieling, inspiratie en diepgang leidende waarden zijn.'